

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Олексій Кресін

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Міжнародної академії порівняльного права,
керівник Центру порівняльного правознавства
Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України
(Київ, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4016-6596>
okresin@gmail.com

DOI: 10.33498/Юшп-2023-12-141

ДНІ ПОРІВНЯЛЬНОГО ПРАВОЗНАВСТВА В ЛОЗАННІ

Лозанна – відомий швейцарський центр порівняльно-правових досліджень, викладання та експертизи. Не зосереджуючись на багатій спадщині, згадаємо лише живу традицію. У 1963 р. на юридичному факультеті Університету Лозанни було засновано Інститут порівняльного права. Його декілька разів реорганізували та розширювали і тепер він функціонує як Центр порівняльного, європейського та міжнародного права (*CDCEI UNIL*), у рамках якого функціонують чотири кафедри та програма *LL.M.* У 2023 р. *CDCEI* відзначив своє шістдесятиріччя.

У 1982 р. у Лозанні було засновано Швейцарський інститут порівняльного права (*ISDC*), провідний дослідницький, експертний, інформаційний і координаційний центр федерального підпорядкування в галузі порівняльного, зарубіжного та міжнародного права.

У 2023 р. також виповнилося сто років Лозаннському договору, який передбачав розподіл Османської імперії та став віхою в процесі зміни картини світу імперій, які розпалися на національні держави як основні одиниці сучасного політичного та правового розвитку.

У травні 2023 р. у Лозанні відбулася серія порівняльно-правових заходів, організаторами яких стали: Швейцарський інститут порівняльного права, Центр порівняльного, європейського та міжнародного права Університету Лозанни, Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, Асоціація університетів Західної Швейцарії (*CUSO*), “Журнал порівняльного правознавства” (США і Велика Британія), Швейцарське товариство міжнародного права.

11–12 травня 2023 р. Міжнародний симпозіум “Малювання картин права: світогляд і його значення для мети та методу порівняльного правознавства” зібрав учених із Барбадосу, Великої Британії, Ізраїлю, Італії, Канади, Кіпру, Румунії, США, України, Фінляндії, Швейцарії. Провідна ідея симпозіуму полягала в тому, що кожна наукова дисципліна сприймає та конструює світ по-своєму: вона концептуалізує та структурує аспект або фрагмент (сприйнятої) реальності та розробляє дослідницьку програму та метод(и), які від-

© Олексій Кресін, 2023

повідують цьому процесу, маючи на увазі конкретні візії чи місії. Таке дисциплінарне сприйняття і конструювання є особливою картиною світу наукової дисципліни.

Різні подібні або аналогічні концепції осмислювали, зокрема, Ньютон, Кант, брати Гумбольдти, Дільтей і Гайдеггер. Залежно від різних модусів наукової раціональності картина світу може розглядатись як об'єкт, предмет чи мета наукової дисципліни. У будь-якому випадку, навіть якщо це прямо не проголошується, ця конструкція є ключовим питанням будь-якої дисципліни.

У праві різні наукові дисципліни, такі як філософія права, теорія права та порівняльне право, розробили різні (хоча часто взаємопов'язані) тлумачення світу. Можна стверджувати, що існує конкуренція між дисциплінами за право чи можливість визначити картину світу, загальноприйнятну для дискурсу про право.

Симпозіум у Лозанні мав сприяти усвідомленню фундаментального досвіду та потенціалу, яким володіє порівняльне правознавство у сфері концептуалізації права. Спираючись на свій багатий досвід, порівняльне правознавство має чудові можливості для врахування постійного розвитку сфери права при визначенні та вдосконаленні своєї картини світу з метою концептуалізації права в глобальній перспективі. Симпозіум запропонував своїм учасникам обговорити діалектику Окремого (національної та/або інших правових систем), Особливого/спільного та (не)існування Загального/глобального в правовому світі як матеріальної основи порівняльно-правової картини світу.

З *вітальними словами* до учасників симпозіуму виступили доктор ЛУКАС ХЕКЕНДОРН УРШЕЛЕР (заступник директора *ISDC*), професор АНДРЕАС ЗІГЛЕР (директор *CDCEI UNIL* і президент Швейцарського товариства міжнародного права), професор АНДРЕА БОНОМІ (колишній директор *CDCEI UNIL*), професор УІЛЬЯМ БАТЛЕР (Школа права імені Дікінсона Університету штату Пенсильванія) та професор ОЛЕКСІЙ КРЕСІН (Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України).

Під час вступної дискусії було розглянуто *концепт картини світу й альтернативні філософські концепти в порівняльному правознавстві*.

Професор МЕХМАН ДАМІРЛІ з Близькосхідного університету (Кіпр) проаналізував внесок філософів і вчених у виникнення та розвиток концепції картини світу. Учений виокремив найбільш поширені значення цього поняття, його структуру та зв'язок із поняттям світогляду. Враховуючи як філософський і науковий досвід концептуалізації картини світу, так і концепт правового світу та його структуру, М. Дамірлі запропонував власну концепцію правової картини світу, визначивши роль різних правових дисциплін у її дослідженні. Особливу увагу було приділено проблемам дослідження картини світу порівняльного правознавства.

Професор ОЛЕКСІЙ КРЕСІН підкреслив, що основною метою глибшого пізнавального значення для порівняльного правознавства, поза практичними функціями й описовими можливостями, є побудова власної порівняльно-

правової картини світу. Навіть якщо це завдання порівняльного правознавства формально не визнавалося, воно успішно виконує це завдання вже понад двісті років. Ця особлива картина світу є яскравою ознакою того, що дисципліна існує сама собою. О. Кресін окреслив основні особливості концепту картини світу у філософії науки, наукознавстві, історії наук, висвітлив особливості походження картини світу в порівняльному правознавстві. Найважливішим виявом порівняльно-правового мислення перших десятиліть XIX ст. стало конструювання неметафізичної наукової картини світу – Окремого, Особливого та Загального в правовому розвитку. Це стало основою для бачення правової карти світу, сформованої виключно з правових систем національних держав як окремих одиниць, територіальних і тотальних за своїм обсягом, що реалізують, втілюють і “знімають” у собі людину з її суб’єктивними правами. Основними елементами порівняльно-правової картини світу того часу були теорії: а) розвитку національного правового порядку як Окремого в праві; б) своєрідності кожного національного правового порядку; в) Загального в праві; г) взаємодії правових порядків; г) ідея Особливого в праві й теорії правових сімей.

Перша панельна дискусія симпозіуму, “Осмислення Окремої одиниці в праві: старі й нові виклики національної правової системи”, була присвячена долі національного права: теорії та практиці національного права; його співвідношенню з іншими правовими та нормативними порядками; тотальності й всеохопності національного права; ролі міжнародного права у створенні та зміцненні унікального привілейованого статусу національного права; зміні ролі національного права; новим викликам для національної правової системи зсередини, ззовні та від неї самої; що потім чи що після?

Доктор Лукас Хекендорн Уршелер звернувся до концепції національної правової системи: генезису, еволюції та взаємодії з іншими регуляторними порядками. Порівняльне правознавство зазвичай починає з припущення, що національне право є (основним) *предметом* або *одиницею* порівняння. Він висловив сумнів щодо того, чи це припущення досі справедливе: у порівняльно-правових дослідженнях існує велике різноманіття того, що порівнюється, а дискусії щодо класифікації правових традицій/систем відображають більш відкритий підхід. З погляду походження та еволюції ідея національних держав на Заході призвела до націоналізації права у XIX ст., адже право раніше набувало відмінних (ненаціональних) форм. У Європі в XX ст. національне право стало реальністю, а право зрештою стало “національною” дисципліною, воно часто розглядається як система. Цей погляд вважався універсальним й ігнорував не-західні реалії, а також повсюдну взаємодію правових систем держав з іншими нормативними порядками (релігійними та транснаціональними нормами, звичаєвим правом тощо). Ці порядки встановлюють межі для концепту права держав. Сьогодні право держави залишається важливою одиницею правового розвитку, але воно не обов’язково є основоположним для порівняльного правознавства. В останньому зростає усвідомлення цього аспекту, але глибокої зміни парадигми ще не відбулося.

Доктор Александра Мерческу із Західного університету Тімішоари (Румунія) розглянула одиниці порівняння за межами національного права. Вона стверджує, що поняття “одиниці порівняння” слід розуміти в ширшому значенні як таке, що охоплює не лише типові правові одиниці, а й інші, що походять з інших дисциплін, таких як економіка, релігія, філософія, політична теорія. Використовуючи поняття “дистанція” у розумінні французького синолога Франсуа Жюльєна, вона стверджує, що міждисциплінарне дослідження, хоч воно й складне, відповідає належному культурному розумінню як права, так і порівняння.

Під час другої панелі, “Конструювання Особливого: правові сім’ї, культури, традиції”, розглядалися: історія та перспективи класифікацій національних правових систем і національних правових традицій у порівняльному праві; пізнавальне, експозиційне, освітнє та практичне значення класифікацій; вплив політики на класифікації; епістемологія та онтологія у класифікаціях. Основна увага приділялася місцю класифікацій у пошуках Особливого в правовому розвитку.

Професор Хельг Дедек з Університету Макгілл (Канада) розглянув концепт правової сім’ї в контексті колоніальної історії порівняльного права, парадигми макропорівнянь у “довгому ХІХ ст.”, епосі піднесення порівняльного методу, у контексті реформи університетського викладання і дослідження права в рамках нової парадигми науки. Протягом цього періоду, заповненого методологічними рефлексіями, дослідники в галузях за межами так званих “твердих наук” шукали методологію, здатну продукувати “наукові” результати. Ось чому компаративізм став таким привабливим як “наукова” епістемологія в таких галузях, як порівняльне мовознавство, порівняльна анатомія, порівняльне право. Але цей процес збігся також з епохою високого імперіалізму, колоніальної експансії в її найбільш агресивному стані та розгулу расистських ідеологій. Як показали автори пост-/колоніальних досліджень, порівняння відіграло важливу роль у так званій “колоніальній матриці”, в якій знання та влада засновані на ідеї ієрархій між націями та “цивілізаціями”. Література про “правові сім’ї” особливо підходить для аналізу в цьому контексті, адже заснована на таких ідеях ієрархій, ранжування суспільств відповідно до того, наскільки вони просунулися на шляху до модерності. Х. Дедек продемонстрував це трьома “тропами”, використаними в літературі ХІХ ст. для “інших” не-європейських культур: темпоралізація відмінності; цивілізація; і, найтоксичніша, але провідна в дискурсі ХІХ ст., раса. Дисципліна “Порівняльне правознавство” недостатньо осмислює коріння літератури щодо правових сімей – і свої власні корені – у цих дискурсах ХІХ ст., що також є функцією міфу про її заснування як “нової” дисципліни порівняльного права на Паризькому конгресі 1900 р.

Оцінюючи вплив релігій на формування Окремого в праві та класифікації правових систем (з особливим акцентом на ісламське право), професор Хашматулла Бехруз із Національного університету “Одеська юридична академія” зазначив, що однією з класифікацій, запропонованою в теорії порівняльного правознавства, є поділ на макрорівні правових систем на релігій-

ні та нерелігійні. Релігія істотно впливає на всі сфери життя суспільства, включно з культурою, правом, державним управлінням та ін. Релігійні вчення та переконання можуть формувати цінності, принципи та практики права. Одним із яскравих прикладів є ісламське право, яке здійснює значний вплив на правові системи країн із мусульманською більшістю.

Для об'єктивного дослідження цієї проблеми важливе методологічне значення має розмежування класичного мусульманського права та правових систем сучасних ісламських держав. Останні демонструють дуалізм, співіснування норм класичного ісламського права та норм, запозичених з інших правових систем, що дає змогу адаптувати правові системи до економічного та соціально-політичного середовища, яке постійно змінюється. Конституції приблизно двадцяти восьми ісламських держав визнають іслам державною релігією. Класичне ісламське право формує не тільки формальні, а й такі змістовні елементи правових систем, як правова ідеологія, суто релігійна за своєю суттю, що охоплює фундаментальні принципи, які визначають усі сфери правової реальності суспільства.

Професор АССАФ ЛІХОВСЬКІ з Тель-Авівського університету розглянув роль політики у класифікації релігійних правових систем, використовуючи приклади індуїстського та єврейського права на початку ХХ ст., і представив паралельну біографію двох не-західних учених-юристів, Радхабінода Пала та Шмуеля Айзенштадта, які працювали в Індії та підмандатній Палестині в міжвоєнний період. Він проаналізував їхні біографії, політичні погляди, правові ідеї та показав, як обидва вчені знайшли місце для своїх релігійних правових систем, відповідно індуїстського та єврейського права, у ширшій порівняльно-правовій класифікації. У той час як Пал відніс індуїстське право до ширшої "арійської правової сім'ї", яка включала східні та західні правові системи, Айзенштадт описав єврейське право як повну протилежність римському, а отже, західному праву. Ця відмінність у ставленні до західного права, стверджує А. Ліховські, була однією з важливих причин, чому Пал не закликав до відродження індуїстського права як основи правової системи Індії, тоді як Айзенштадт зробив це щодо єврейського права в майбутній незалежній єврейській державі.

Професор Сальваторе Манкузо з Університету Палермо, Університету Сянтань (Китай) і Сомалійського національного університету запропонував африканський погляд на класифікацію правових сімей, культур і традицій. Він зауважив, що основні класифікації правових систем світу на сім'ї, культури і традиції є етноцентричними, результатом досліджень західних учених, їхнього мислення. Мова права, імпортована в колоніальні часи, є дуже технічною та використовує специфічний жаргон, розуміння якого вважається прерогативою професійних юристів. Вона вплинула на класифікацію правових систем. У результаті не-західні правові системи були значною мірою маргіналізовані, й лише нещодавно деяким (Китай, Індія, Японія) почали надавати окреме, автономне значення у порівняльно-правових дослідженнях.

Африканські правові системи постійно перебувають на другому плані. Використовуючи спрощений підхід, їх класифікацію завжди здійснюва-

ли на основі правової системи, імпортованої в колоніальні часи. Манкузо запропонував подивитися на класифікацію правових систем з африканської перспективи. Саме африканські юридичні дослідження зможуть сприяти розробленню правильного підходу до класифікації африканських правових систем.

Третя панель, “Уявлення Загального при формуванні спільного: шляхи та форми (не)існування глобального права”, була присвячена ідеї, ідеології та реальній практиці глобального права: історичним пошукам глобального права; ідеї позитивного світового правопорядку; глобальному праву та імперіалізму, правовим трансферам, транснаціональним тенденціям правового розвитку, глобальному управлінню, глокалізації; співвідношенню між міжнародним правом та ідеєю глобального права.

Професор Уільям Батлер висунув вісімнадцять тез або пропозицій щодо елементів універсальності чи неуніверсальності в міжнародній системі. Виходячи з відмінності людей за своєю ДНК, що було фактом завжди і, ймовірно, завжди буде, викликом для міжнародного та порівняльного права є не *творення* різноманітності, а управління нею. Але, принаймні, застосування порівняльного методу є універсальним.

Професор Леоне Ніглія з Римського університету Сапієнца звернувся до питання меж глобального права.

У рамках Симпозіуму відбулися два круглі столи. Перший, “Всередині інших, на маргінесі, в центрі? Викладання та практика порівняльного правознавства”, насправді більше мав характер панелі з повноцінними доповідями, присвяченими, серед іншого, світоглядному, експозиційному та практичному значенню порівняльного правознавства в університетській програмі: коли починати, що вчити і навіщо; викладати галузеві порівняльно-правові курси або комплексні оглядові курси; чи можливо забезпечити послідовне та поступове викладання порівняльного правознавства (початкове, основне, поглиблене); як поєднати порівняльне правознавство з викладанням регіонального та мов, а також іншими дисциплінами в юридичній освіті та дослідженнях; якими є наслідки нової композиції правових порядків для порівняльного правознавства; як підготувати студентів до плюралістичного правового світу?

Професор Ралука Берчеа із Західного університету Тімішоари звернулася до питання, чи може порівняльне правознавство стати відправною точкою та віссю юридичної освіти в Румунії? Це питання було розглянуте з двох різних перспектив. По-перше, була оцінена румунська традиція порівняльного правознавства. Була виявлена напруга між традиційною орієнтацією на опис зарубіжних юридичних текстів, картографування правових сімей світу, пошук подібності в праві – та розумінням права в його мета-юридичному (особливо культурному) контексті, постулюванням відмінності в праві. Емпіричне порівняння поступово викристалізувалося в глибші роздуми на макрорівні (про юридичні сім’ї), у порівняльне дослідження щодо інтеграції національної системи в Європейський Союз, і веде до румунської епістемології правової трансплантації. По-друге, було оцінено

очікування національного юридичного академічного середовища (студентів і викладачів права) щодо професійного становлення правника. Здійснені емпіричні дослідження показали: студенти вважають, що предмети, які зазвичай викладаються, не повною мірою потрібні, і що вони вітали б більше факультативних дисциплін у своєму навчанні. Це може вважатися вагомим аргументом на користь відповідного місця порівняльного правознавства в національних юридичних навчальних програмах. Проте дослідження також показало, що ані власна міжнародна мобільність, ані міжнародні дослідження та професійний досвід викладачів не розглядалися студентами-юристами як корисні. Окрім відсутності прагнення до інтернаціоналізації також брак інтересу до міждисциплінарності є вагомим показником того, що якби порівняльне правознавство знайшло своє систематичне місце в румунській юридичній освіті, це, ймовірно, призвело б до захоплення буквою права, самозрозумілим позаконтекстуальним правом, але не стало б інтелектуальним стимулом до сучасного правового порівняння.

Доктор Ася Остроух із Кейв-Хілл Кампус Університету Вест-Індії розповіла про викладання та практику порівняльного правознавства в країнах Співдружності Карибського басейну – низці невеликих юрисдикцій, колишніх британських колоній, які самі недостатньо були предметом порівняльно-правових досліджень. А. Остроух підкреслила непридатність європейських і північноамериканських підручників із порівняльного правознавства в регіональному політичному, правовому та культурному контекстах. Вона запропонувала найважливіші теми для регіональних порівняльно-правових досліджень і можливі перспективи їх подальшого розвитку. Насамкінець А. Остроух окреслила можливий внесок, який карибські компаративісти могли б зробити у світове порівняльне правознавство.

Професор Мішель Котье з Женевського університету зазначила, що домінуючий функціоналістський підхід до порівняльного сімейного та спадкового права призводить до обмеження можливих результатів дослідження як на аналітичному, так і на нормативному політичному рівнях. М. Котье запропонувала розширити перспективу на основі наявних соціологічних і соціо-правових досліджень сімейного та спадкового права в конкретних національних контекстах. Вона проаналізувала потенціал соціально-правового підходу до порівняльного сімейного та спадкового права на основі прикладів поточних змін у різних європейських країнах, торкаючись таких питань, як положення сімейного права про спільну опіку над дітьми, спадкування у змішаних сім'ях і доступ до сімейного правосуддя.

Професор Кетрін Валке з Університету Торонто розкрила наслідки погляду Уільяма Евальда на порівняльне правознавство як “одноколіїний шлях” навчання, зокрема для пізнання систем загального права. У той час як “одноколіїність” порівняльного правознавства добре узгоджується зі спільним “науковим шляхом” систем романо-германського права, завдяки чому ці системи легко вивчати “транссистемно”, шляхом прямого взаємного порівняння їх різних елементів, – це недостатньо узгоджується із зовсім іншим, казуїстичним шляхом розвитку систем загального права. Як наслі-

док, при порівнянні систем загального та романо-германського права необхідне постійне “перемикання колій”.

Другий круглий стіл, “Правова картина світу та методи в порівняльному правознавстві”, був більш вільним за формою та насиченим роздумами науковців.

Професор Яакко Гуса з Гельсінського університету зазначив, що в природних науках люди мають здатність дивитися на світ відсторонено, що можна описати як “об’єктивність”. Це передбачає розгляд світу з точки зору “ніде”. При вивченні права, і зокрема в порівняльному вивченні, цей об’єктивний підхід недосяжний, адже світогляд(и) вчених мають неминучий вплив на дослідження. Право-культурне, мовне та дисциплінарне підґрунтя (правова картина світу) справляє вплив, незважаючи на постійні спроби вченого зменшити його вплив.

Професор Джеффри Самуель з Університету Кента наголосив на важливості розуміння методології порівняльного права в контексті суспільної та гуманітарної епістемології загалом.

Професор Франц Верро з юридичного факультету Фрібурзького університету і Юридичного центру Джорджтаунського університету у Вашингтоні насамперед зазначив, що, за визначенням, компаративіст підходить до зарубіжного права як сторонній. Замість того, щоб чинити опір цьому, компаративіст повинен прийняти цю позицію та визнати, що його чи її дослідження ґрунтуватиметься на культурних упередженнях та інших уподобаннях, і запропонувати картину цього права, яку б ніколи не представили місцеві люди. У цьому ключі він наполягав на тому, що словник порівняльного дослідження не повинен містити жодних посилань на “науковий підхід” чи “об’єктивну істину”.

Також він запропонував юристам, які бажають займатися порівняльними дослідженнями, використовувати не лише юридичні лінзи. Без залучення іншої дисципліни, яка допомагає пояснити, що робить іноземне право відмінним, порівняння, швидше за все, обмежить наратив правом у книгах. Такий наратив не є предметом плідної, критичної, наукової праці.

Насамкінець Ф. Верро представив роздуми про межі методології та наголосив на необхідності того, що він назвав “ставленням”. Учений-компаративіст повинен відкинути шовінізм, націоналізм та ідею про існування такого поняття, як “хороше” право. Відкрите, терпиме і поважне прийняття відмінностей є елементарною, але важливою передумовою для порівняльного дослідження.

12–13 травня 2023 р. у форматі дискусійного форуму було організовано серію міжнародних семінарів для аспірантів “СТРАТЕГІЇ ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ”. Знані фахівці поділилися своїми думками та досвідом. Аспіранти мали змогу висловити свої міркування щодо методологічних питань, які виникли у процесі їх досліджень.

Перший семінар було присвячено *міждисциплінарності у контексті порівняльного правознавства*. У порівняльно-правовій літературі вже давно підкреслюються необхідність і переваги міждисциплінарності. Численні

дисципліни розглядаються в контексті залучення до міждисциплінарного аналізу в парі з порівняльним правознавством: історія права, мовознавство, економіка, соціологія, міжнародні відносини, антропологія, політологія. На семінарі розглядалися взаємозв'язки між дисциплінами (статус та ієрархія, взаємозбагачення, кореляція, конкуренція та діалог), те, як методологічні інструменти інших дисциплін можна використовувати в порівняльно-правових дослідженнях, а також як порівняльно-правова методологія може бути корисною в міждисциплінарних дослідженнях.

Модератором семінару був професор Франц Верро; ключовий доповідач – професор Яакко Гуса, коментатори – професор Джеффри Самуель і доктор Лукас Хекендорн Уршелер.

У своїй презентації Яакко Гуса зазначив, що сучасне порівняльне вивчення права не може уникнути міждисциплінарності, оскільки воно має вивчати зарубіжне право в контексті, щоб зрозуміти його достатньою мірою. Відповідно, компаративістам потрібні інші дисципліни в тій чи іншій формі. Але проблема полягає в тому, що компаративісти все ж залишаються вченими-правознавцями, а їхньою дисциплінарною базою є право. По суті, здійснення порівняльно-правових досліджень методологічно є сізифовою працею, а міждисциплінарність є частиною “проблеми”, оскільки метод потрібно адаптувати – знову і знову. Такої адаптації вимагають і такі неюридичні дисципліни, як історія, лінгвістика, економіка.

Павло Куликов (Цюрихський університет) виступив із доповіддю про регулювання нових технологій.

На другому семінарі, “Порівняльне міжнародне право”, зверталася увага на те, що дедалі більше авторів розглядають міжнародне право як невід’ємну частину сфери порівняльного правознавства та досліджують, як порівняльний метод можна використовувати в міжнародному праві. У міжнародному праві це породжує питання неуніверсальності або фрагментації міжнародного права, а також позитивістського і юснатуралістського розуміння міжнародного права. Методи порівняльного правознавства також корисні для аналізу регіональних систем міжнародного права та дослідження їх взаємодоповнюваності, конкуренції, накладання, підпорядкування, зіткнення та кореляції. Перетин міжнародного права та порівняльного правознавства також корисний при розгляді таких питань, як імперіалізм і колоніалізм. Порівняльний підхід до міжнародного права передбачає аналіз національних і регіональних доктрин міжнародного права та їх взаємозв'язку з національними правовими системами, релігійного впливу на міжнародне право та релігійних систем міжнародного права. Але головним викликом для міжнародного права є використання досвіду та підходів традиційних порівняльно-правових досліджень.

Модератором семінару був Олексій Кресін, ключовим доповідачем – професор Уільям Батлер; коментатором – професор Кріста Надакавукарен Шефер (заступниця директора *ISDC*).

Професор Уільям Батлер представив у формі дванадцяти “пропозицій” наслідки універсальності та неуніверсальності для сфери порівняльного

міжнародного права, яку він свого часу започаткував. Уявлення про те, що термін “порівняльне правознавство” стосується лише національних правових утворень або правових відносин усередині них, демонструє нерозуміння наукової природи порівняльного методу. Ніщо за визначенням не перебуває за межами порівняльного методу, який цікавиться контрастами так само як і подібностями. Той факт, що порівняння двох об’єктів/ідей/концептів показує, що вони можуть відрізнятися абсолютно в усіх відношеннях, все одно є порівняльним висновком. Твердження про те, що міжнародне право не можна порівнювати за визначенням з аспектами національних правових систем – погляд, який широко поділяють юристи-міжнародники та так звані юристи-компаративісти – є антинауковим і не відповідає дійсності.

Під час третього семінару, “Методи порівняльного правознавства: теорія та практика”, розглядався погляд на методи в рамках теорії порівняльного правознавства: чи існує система, плюралізм чи анархія. Як філософська традиція вирішує питання про ієрархію методів і якими є типи наукової раціональності, шляхи та межі пізнання в порівняльному правознавстві? Семінар також стосувався різних підходів, стратегій і методів у порівняльному правознавстві, розглянув, які типи та межі контексту можна інтегрувати в порівняльно-правовий аналіз. Було розглянуто деякі основні підходи в сучасному порівняльному правознавстві (наприклад, нормативізм, функціоналізм і культуралізм).

Модератором семінару був професор Олексій Кресін; ключовими доповідачами – професор Кетрін Валке та професор Джефрі Самуель; коментаторами – професор Яакко Гуса та доктор Ася Остроух.

Кетрін Валке, виходячи з конкретного набору фактів, реконструювала три можливі типи судового рішення, приблизно й орієнтовно, відповідно до французького, німецького та англійського права. Вона стверджує, що щодо цих рішень можна зробити три різні види спостережень, і лише останнє з них кваліфікується як власне “порівняльне” (якщо порівняльне правознавство слід розглядати як таке, що стосується відмінностей у праві). Тобто спостереження про те, що (1) “французький, німецький та англійський суддя, швидше за все, ухвалить рішення 1, 2 та 3”, або ж про те, що (2) “французький, німецький та англійський суддя з більшою ймовірністю ухвалить рішення 1, 2 і 3, ніж будь-яке з двох інших рішень”, обидва розглядають французьке, німецьке та англійське право окремо. На відміну від цього, спостереження про те, що (3) “французький, німецький та англійський судді з більшою ймовірністю ухвалить рішення 1, 2 і 3, ніж будь-який із двох інших суддів”, є справді порівняльним, оскільки воно пов’язує три рішення одне з одним, щоб зрозуміти різницю між ними.

Джефрі Семюель проілюстрував важливість використання у дослідженні різних схем – функціоналізму, герменевтики, структуралізму тощо – через обговорення того, як вони розкривають різні типи знань при використанні у літературознавстві та дослідженнях сінематографу. Відповідно, не можна уникнути міждисциплінарності в порівняльно-правових дослідженнях, оскільки просте звернення до юридичних догматичних і функціоналістсь-

ких підходів дає небагато оригінальних знань у сфері порівняльного правознавства. Можна додати, що юристи-компаративісти повинні бути повною мірою залучені до порівняльних досліджень в інших дисциплінах, таких як література та теологія, для того щоби порівняльне правознавство як предметна сфера всерйоз розглядалось як інтелектуальне заняття.

І Сун (Мюнхенський університет, стипендіат *ISDC*) зробив презентацію про функціональне порівняння в публічному праві.

Четвертий семінар, “Транснаціоналізм у праві”, модерував професор ЯАККО ГУСА; ключовим доповідачем був доктор ЛУКАС ХЕКЕНДОРН УРШЕЛЕР, а коментаторами – професор УІЛЬЯМ БАТЛЕР, професор ОЛЕКСІЙ КРЕСІН та професор ЛЕОНЕ НІГЛЯ.

На семінарі розглядалися методологічні проблеми, що виникають під час вивчення транснаціональних норм та інших транснаціональних правових явищ. Транснаціональний контекст вимагає переосмислення основних відношень між публічним і приватним правом, між жорстким і м’яким правом, а також між правом, суспільством і державою. До цього методологічного виклику можна підходити по-різному: виявлення мереж правових утворень у сучасному світі та способів їх функціонування; звернення до транснаціональних процесів (хто їх контролює, де виникають конфлікти) та проявів (настанови, принципи, концепції, кодекси, норми, стандарти); вимірювання ефективності транснаціонального права. Робота з транснаціональним правом вимагає практичного мистецтва сприйняття плюралізму в праві. Обговорювалися різні явища й уявлення про транснаціональне право – транснаціональне право як уніформований правовий порядок у певній сфері, який, здається, існує незалежно від державних кордонів, і транснаціональне право як взаємодія різних правових нормативностей у державі та за її межами.

Під час дискусії з докторантами ЮСТУС ГАЙНЦЕ (*CDCEI* та кафедра німецького права *UNIL*) зробив презентацію про спортивне право як явище.

Загалом у серії семінарів взяли участь 50 аспірантів, 22 з них зі Швейцарії і 28 з інших країн (Барбадос, Бразилія, Еквадор, Індія, Італія, Канада, Марокко, Нідерланди, Німеччина, США, Туреччина, Україна, Уругвай, Фінляндія, Франція, Хорватія), а також близько 40 науковців із багатьох країн. Незвичайний успіх серії семінарів, як за якістю виступів, презентацій і дискусій, так і за кількістю й географією учасників, дає підстави для планування наступного подібного міжнародного заходу більш амбітного масштабу.

Симпозіум і серія семінарів для аспірантів проводилися в гібридній формі – хоча майже всі доповідачі й інші учасники були присутні фізично, залучення слухачів за допомогою телекомунікацій було значним. Кожна складова цих заходів була збагачена широкими та плідними дискусіями як в аудиторії, так і через *Zoom*.